

Maria Piechocka-Kłos, *Prawodawstwo cesarskie i kościelne wobec kultu pogańskiego w IV–VI wieku*, Studio Poligrafii Komputerowej „SQL” s.c., Olsztyn 2010, ss. 166.

W pracy *Prawodawstwo cesarskie i kościelne wobec kultu pogańskiego w IV–VI wieku* zaprezentowano niezwykle istotną problematykę ustawodawstwa okresu późnego antyku, skierowanego przeciw starorzzymskim kultom religijnym.

Autorka podzieliła swoje rozważania na dwie części, poprzedzone wstępem poświęconym źródłom i literaturze przedmiotu. W pierwszej części, po krótkiej charakterystyce rzymskich kodeksów prawa poklasycznego (ze szczególnym uwzględnieniem Kodeksu Teodozjańskiego i Justyniańskiego, które są podstawą źródłową pracy w odniesieniu do prawodawstwa cesarskiego) autorka przechodzi do omówienia cesarskich konstytucji związanych z kultem pogańskim. Ta część pracy została oparta na chronologicznym układzie źródeł prawa. Na początku zatem omówione zostało stanowisko cesarza Konstantyna i jego synów wobec kultu pogańskiego. Następnie w krótkim podrozdziale autorka poświęciła uwagę polityce religijnej Juliana, cesarza niechętnego chrześcijanom (pamiętać jednak należy, że na krótko po uzurpacji galijskiej cesarz ten, w obliczu bliskiej konfrontacji z Konstancjuszem, próbował pewnymi gestami zjednać sobie chrześcijan, biorąc np. udział w ich obrzędach, por. Amm. Marc. 21.2.4-5). W dalszej kolejności dokonała omówienia rozległego ustawodawstwa przeciw poganom z okresu panowania dynastii teodozjańskiej i Justyniana. Tematyka analizowanych źródeł prawa koncentruje się, zgodnie z przyjętymi w pracy założeniami, na rozmaitych aspektach sprawowania kultu religijnego (oddawanie czci bogom, udział w misteriach pogańskich, składanie ofiar, wróżbiarstwo). Autorka ukazała w ten sposób politykę systematycznej likwidacji wszelkich zewnętrznych objawów kultów pogańskich (święta pogańskie, świątynie, obrzędy, zwyczaje). Należy przy tym pamiętać o dwóch istotnych kwestiach. Ofensywa przeciw poganom nie ograniczała się jedynie do zwalczania pogaństwa w sferze *sacrum*, lecz, o czym autorka wspomniała w rozdziale V części I, rozszerzona została na *profanum* (poprzez tworzenie dyskryminujących przepisów na gruncie prawa prywatnego czy usuwanie pogan z szeregów *militia cohortalis* i *militia armata*). Jednakże, o czym w pracy nie wspomniano, niektóre pogańskie festiwale były zachowywane po przyjęciu pewnych modyfikacji, np. obchodzone w duchu chrześcijańskiej skromności misterium Dionizosa i Afrodyty, tzw. Maiuma. Konstytucje związane z tym świętem zostały włączone do Kodeksu Teodozjańskiego (por. CTh 15.6.1-2), a zatem spotykamy się z jego celebracją jeszcze po 438 r.

Druga część pracy poświęcona została stanowisku władz chrześcijańskiej wspólnoty wobec kultu pogańskiego w późnym antyku. Rozważania rozpoczynają się od przybliżenia poglądów chrześcijańskich apologetów na kwestię udziału chrześcijan w życiu religijnym i publicznym Rzymian, co (z uwagi na przenikanie się *sacrum* i *profanum*) groziło grzechem bałwochwalstwa (*idolatria*). Koncentrując się na rozważaniach Tertuliana (*De spectaculis*, *De idolatria*) autorka wprowadza czytelnika w zagadnienie stosunku do bałwochwalstwa synodów kościelnych, których ustawodawstwu poświęca miejsce w dalszej części pracy, omawia także krótką genezę synodów oraz ich znaczenie jako czynnika prawotwórczego. Przytacza decyzje trzech synodów, podjęte przeciw kultowi pogańskiemu w IV w. (synod w Elwirze – 306 r., Ancyrze – 314 r., Valentia [Valence d’Agen] – 374 r.) i decyzje synodów, które obradowały wiekach V–VI. Uwaga poświęcona została także *Konstytucjom apostolskim* uznawanym przez prawo kościelne za tekst normatywny.

Praca jest dobrze udokumentowana pod względem źródłowym, jej niezaprzeczalne walory wzbogaciłoby jednak uzupełnienie prowadzonych przez autorkę rozważań o kilka aspektów. Analizę źródeł jurydycznych ilustruje wartościowy materiał pozajurydyczny, ze szczególnym uwzględnieniem autorów chrześcijańskich bądź chrześcijaństwu sprzyjających (m.in. Euzebiusz z Cezarei, Sokrates Scholastyk, Sozomen, Laktancjusz, Tertulian). Zabrakło, moim zdaniem, równoważnego głosu ze strony autorów reprezentujących tradycyjne wartości religijne Rzymian. Autorka nawiązuje, co prawda, do *relatio* Symmachusa, złożonej w sprawie sporu o ołtarz Wiktorii, jednakże nie sięga do bardzo ważnego świadectwa epoki „prześladowań pogan”, jakim jest mowa Libaniasza skierowana do Teodozjusza I w obronie pogańskich miejsc kultu (Or. XXX., dostępna polskiemu czytelnikowi w przekładzie L. Małunowiczówny). Stanowi ona doskonałą ilustrację efektów wywołanych przez wspomniane w pracy edykty Teodozjusza.

Ponadto wartość pracy podniosłaby zapewne analiza prawoporównawcza przytoczonych przez autorkę, poświęconych problemowi pogaństwa, aktów prawnych władzy cesarskiej i władz kościelnych. Pozwoliłoby to na szersze przyjrzenie się problemowi wzajemnego wpływu prawotwórczej działalności cesarskich kwestorów pałacowych i synodów kościelnych. W omawianej przez autorkę dziedzinie cesarskiego i kościelnego prawodawstwa widoczna jest zbieżność w zainteresowaniu władz problemami związanymi z kultem pogańskim (nie tylko składanie ofiar czy bałwochwalstwo, ale także inne przejawy starorzzymskich tradycji sakralno-magicznych, np. wróżbiarstwo). Ciekawie wyglądałaby próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, do jakiego stopnia działalność synodów wpływała na kształt cesarskiego prawa i *vice versa*. Interakcja taka z pewnością istniała, o czym świadczy chociażby zachowana *epistola ad episcopos post Arelatense*

concilium Konstancyana z 314 r. (*Testi Costantiniani nelle fonti letterarie*, pod red. P. Silli, Mediolan 1987, s. 20).

Odnosnie do zajetego przez autorkę stanowiska w pewnych kwestiach, nie jestem sklonny uznać konstytucji Konstancyana w sprawie ustanowienia *dies Solis* dniem wolnym od czynności procesowych za przejaw działalności skierowanej przeciw kultowi pogańskiemu, jak sugeruje autorka (s. 41 i n.). Moim zdaniem, ten akt prawny świadczy o czymś wprost przeciwnym. Konstytucja z 321 r. skierowana do Helpidiusa (CTh 2.8.1) była w istocie aktem o charakterze względem chrześcijan antydyskryminacyjnym, wprowadzającym święty dla nich „Dzień Pana i Zbawiciela” (Euzebiusz z Cezarei) do kalendarza sądowego Rzymian, pomiędzy inne *dies feriatae*. W tym aspekcie ruch o charakterze wybitnie antypogańskim, czyli eliminacja świąt pogańskich z kalendarza sądowego, został wykonany dopiero w 389 r. (o czym autorka wzmiankuje) w drodze ogłoszenia edyktu Teodozjusza I, Walentyniana II i Arkadiusza, pozostawiającego w kalendarzu sądowym jako *dies feriatae* jedynie święta chrześcijańskie, świeckie i dni zbiorów plonów (o usunięciu świąt pogańskich z kalendarza sądowego *expressis verbis* w późniejszej o 6 lat konstytucji CTh 2.8.22).

Autorka nie ustrzegła się przed popełnieniem drobnych pomyłek (niemających jednak wpływu na merytoryczną stronę pracy). Przykładowo na stronie 17 używa określenia *pretor pretorium* zamiast *prefekt pretorium* (stosując jednakże poprawną łacińską nomenklaturę). Autorka powinna się także zastanowić, czy stosować nazwę *Edykt Mediolański* (odnosnie do której przychyła się do stanowiska, że jest to nazwa myląca i powinna być zastąpiona przez *edykt tolerancyjny*, por. s. 38 przyp. 17). Powyższe potknięcia nie mają jednak wpływu na naukowe walory pracy. Podsumowując, prezentowana monografia stanowi pozycję użyteczną dla wszystkich osób interesujących się historią religii, historią późnego antyku i późnorzymskim prawodawstwem